

Osmanlı Öncesi Türkiye'nin İktisat Tarihine İlişkin Sorunlar

M. Said POLAT*

ÖZET

Bu çalışmada Osmanlı öncesi Türkiye'nin iktisat tarihine ilişkin sorunlar; araştırmacılardan ve dönemin tarihinden kaynaklanan sorunlar olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır. Araştırmacıların formasyonlarından kaynaklanan sorunlar; filolojik yetersizlik, disiplin taassubu, metot eksikliği, akademik sınırlamak olarak kavramlaştırılabilir. Tarihe ilişkin sorunlar da toprak idaresi, para sistemi, esnaf örgütlenmesi üzerinden ortaya konmuş, konvansiyonel yaklaşımların dışına çıkmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Öncesi, İktisat Tarihi, Tarihyazımı, Akademik formasyon*

The Problems On The Economic History Of The Pre-Ottoman Turkey

ABSTRACT

In this article, the problems on the economic history of the pre-Ottoman Turkey were dealt in two categories, which the problems related with the researchers and the obstacles deriving from history of the time. The problems originating the formation of the researchers can be conceptualized as philological inadequacy, the piety of discipline, the deficiency of historical methodology and academic boundaries. The obstacles of the history were dwelt on the land administration, monetary system, artisan organization and the necessity of the digressing conventional approaches was underlined.

Key words: *Pre-Ottoman, Economic History, Historiography, Academic formation.*

Bu çalışmada Osmanlı öncesi Türkiye'nin iktisadi tarihine ilişkin sorunlar; araştırmacıların müktesebatı, bilimsel tutumları, meselelere yaklaşımları ile dönemin tarihinin resminin henüz detaylandırılmamış olması ve bu detaylandırmayı yapacak yeterince verinin olmaması ve bu veri eksikliğini telafi etme yollarının sınanmamış olmasından kaynaklanan sorunlar olmak üzere iki ana kategoride ele alınacaktır.

Avrupa'da 20. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde, kaynak neşri ve tercümesi başta olmak üzere, filoloji temelli çalışmalarda çok büyük bir mesafe kat edilmişti. Bu süreçte ortaya konan eserler, hangi ekole mensup olursa olsun daha sonraki çalışmalar için zemin teşkil etmiştir. Türkiye'de böyle bir süreç yaşanmadığından, tarih araştırmacıları için filoloji temelli sorunlar, hâlâ en temel sorun olmaya devam etmektedir. Klasik

* *Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.*

dillerin öğrenimi bu sorunların başında gelmektedir. Söz konusu dönemi çalışacak iktisat tarihi araştırmacısının öğrenmek zorunda olduğu diller önem sırasına göre şöyle sıralanabilir: Arapça, Farsça, Grekçe, Latince, Süryanice, Ermenice ve Gürcüce. Çalışmalar kuzeye doğru kaydığında bu dillere Rusça, doğuya ve Orta Asya'ya doğru genişletildiğinde klasik Çin ve Hint dilleri ilave edilmelidir. Maalesef bugün araştırmacı adayları, bu klasik dillerden birini dahi üniversitede hakkıyla öğrenme imkanı bulamamaktadır. Özel öğrenim görülmediği takdirde, bir dilin öğrenimi yıllarca sürebilmektedir. Genç araştırmacının, klasik metinleri Almanca, Fransızca ve İngilizce tercümelerinden okuyabilmesi için de bu üç çağdaş dili iyi derecede bilmesi gerekmektedir. Osmanlı öncesi Türkiye tarihine ilişkin, 1960'lara kadar yapılan teliflerin ve tercümelerin çoğunun Fransızca ve Almanca olduğu dikkate alınır, külfet daha da artmaktadır. Türkiye tarihini Orta Asya ile ilişkilendirecek olursak, adı geçen dillere birkaç çağdaş dil daha eklenmektedir. Türkiye'de profesyonel tarihyazımının bir asırlık geçmişine ve üstelik kaynak yönelimli olmasına rağmen, ne yazık ki hâlâ daha Osmanlı öncesi Türkiye tarihinin kaynaklarının tamamının neşir ve tercüme yapılmamıştır. Bu soruna çözüm üretecek etkin ve yetkin kişilerin sessizliğini ise anlamak güçtür.

İktisat tarihi araştırmacıları, genelde iktisat fakültesi ve tarih bölümü, nadiren de ilahiyat fakültesi ve başka fakülte mezunları arasından çıkmaktadır. Tarih bölümü ve ilahiyat fakültesi mezunları iktisat disiplininin bihaber, iktisat fakültesi mezunları tarih disiplini ile yüzeysel bir ilişki içinde, kendi başına veya hocalarının yönlendirmesiyle, iktisadi meselelere ilişkin bir konu seçmekte ve araştırmaya başlamaktadır. Tarih veya ilahiyat tahsili yapan, iktisat tarihini, iktisat disiplini ve tarih disiplininin birleşimi gibi düşünmekte, gündelik dilde kullanılan iktisadi kavramlara birkaç kavramı da ilave ederek bu alanda çalışabileceğini; her iktisat tahsili yapan da tarihi belgeleri okuyabilir hale geldiğinde iktisat tarihinde uzmanlaşabileceğini düşünmektedir. Halbuki iktisat tarihi araştırmacılığının, insan ve çevresinin geçmişini, bugünün iktisadi edimlerine ait kavramlarla okuyup yeniden dile getirme olarak görülmesi daha uygundur. İnsanın kendini ifadesinin iktisadi edimleri içeren yönlerini öğrenmeye, bunu öğrenirken günümüz kavramları ile -bilhassa lisans ve lisansüstü öğrenim sürecinde kazandığımız kavramlarla- tarihi varlığın kendini ifşasını, başka bir deyişle tarihî dile gelişi anlamaya çalışmanın ne tür sorunlar yaratabileceğini izah burada mümkün değildir. Bugün iktisat disiplini içinde, iktisadi edimlere ilişkin ortak bir dil oluşmuş gibi görünmekle birlikte, yaklaşım biçimine göre değişen, kuşatılması neredeyse imkansız bir kavram çokluğundan söz etmek mümkündür. Üstelik bu kavramlara tam anlamıyla vakıf olmadan, rasgele kullanıldığında, indirgemeciliğe ve kavram kargaşasına sebep olacağı çok az araştırmacı farkındadır.

Kaynak yönelimli tarihyazımını benimseyenlere göre, Osmanlı öncesi Türkiye'nin iktisadi tarihine ilişkin malumat bir araya getirilmiş durumdadır ve yeni çalışmalar için yeni metinlerin bulunması gerekmektedir. Halbuki yeni metinlerin bulunması için gerekli çaba yanında, mevcut kaynakları okuma anlayışını değiştirip zenginleştirmeye ihtiyaç vardır. Kaynaklardaki boşlukları doldurabilmek, mevcut kaynakları yeniden yorumlayabilmek için, iktisat ve tarih dışında farklı disiplinlerden mutlaka yardım alınması gerekmektedir. Mevcut eğitim ve öğretim sistemimiz farklı disiplinlerden istifadeye imkan vermediği için, bir araştırmacının araştırma safhasında bu tür açılımlar yapması çok güçtür. Bu sorunu kendi imkanlarıyla aşmaya çalıştığında

da kavramsal engeller karşısına çıkmaktadır. İktisat tarihi araştırmaları için sadece günümüz disiplinlerine değil, incelenen devrin disiplinlerine de vakıf olmak gerekmektedir. Osmanlı öncesi Türkiye'sindeki iktisadi edimleri önemli ölçüde kuşatan fıkıh ve kısmen tasavvuf ilk olarak öğrenilmesi gereken disiplinlerdir. Nitekim devrin tüketim anlayışı, bu iki disiplin ile ilişkilendirilmediği sürece hakkıyla anlaşılabilir. Buradan, bahsi geçen iki disipline kısmen vakıf olan ilahiyat mezunu bir araştırmacının, iktisat tarihine ilişkin daha iyi araştırmalar yapabileceği çıkarılmamalıdır. Çünkü günümüz ilahiyat fakültelerinde söz konusu disiplinler, tarihsel bağlamdan kopuk, tarihdışı (ahistorical) bir dil ve anlayışla ele alınmaktadır. İktisat fakültelerinde de tarihi fenomenleri anlama ve anlatmada günümüz dili yoğun olarak kullanıldığından anakronizme düşülmektedir. Tarih bölümlerinde ise, içine tarihi kavramların serpiştirildiği gündelik bir dil kullanılmaktadır. İktisat tarihi araştırmacısını bekleyen sorunlar yetiştirme şartları ile sınırlı değildir, konjonktüre bağlı sorunlarla da baş etmesi gerekmektedir.

Bütün dünyada 19. ve 20. yüzyıl etnosa ilginin arttığı yüzyıllardır. Uluslar ne kadar "kadim" ve "medeni" bir geçmişe sahip olduklarını ispat için birbirleriyle yarış içindeydiler. Bilim adamları bu "onur mücadelesi"nde başı çekiyordu. Türk tarihçileri, sarkiyatçıların Türklerin "medeniyetten" yoksun olduğu tezlerine cevap vermeyi ve bu cevap için gerekli olan Türk "medeniyeti" ve "kimliğini" tespit etmeyi vazife edinmişlerdi. Tarihçiler hangi konuyu çalışırlarsa çalışsınlar, mutlaka bir yerlerde bu meselelere temas etme ihtiyacı hissetmekteydi. Bu amaçta küçük değişiklikler dışında, bugün de büyük bir sapma olmadığından hareket edersek, genç bir araştırmacının, araştırma eserlerini okurken böyle bir amacın örtük de olsa olduğunu daima göz önünde bulundurması gerekmektedir. Çünkü bu amaç araştırılacak konuları belirlemede, insanların kökeninden, kurumların kökenine, kullanılan şahıs ve yer isimlerine, nüfusa ilişkin tahminlere, Türklerin iktisadi faaliyetine kadar neredeyse her konudaki yaklaşımı belirlemektedir. Böyle bir eserin içinden kendi işine yarayacak malumatı çekip çıkarmak çok güçtür.

Bugün ile geçmiş arasındaki zaman aralığının, günlük siyasi gelişmelere bağlı olarak kısalabilmesi de bir diğer önemli sorundur. Osmanlı öncesi Türkiye ile günümüz Türkiye'si, bazı konularda öylesine iç içe geçmiş durumda ki, günümüzde yaşanan her siyasi hadise Osmanlı öncesi ile doğrudan ilişkilendirilmekte, bir araştırmacının çalışmaları istemediği alanlara çekilebilmekte, akademik hayatı boyunca ideolojik olarak yazdıklarından hesap vermek durumunda kalabilmektedir. Mevcut konvansiyonun dilini kullanmadığı takdirde, çalışması ilmi bulunmayıp görmezden gelinmekte, atıf dahi yapılmamaktadır. Bu da araştırmacının hevesini kırmakta, yeni açılım teşebbüslerini inkıtaa uğratmakta, her şeyden önemlisi de bu alana ilgiyi azaltmaktadır.

Osmanlı tarihinin, Bizans tarihi gibi evrensel boyutta araştırılması, bu alanda yerli yabancı pek çok otoritenin varlığı, genç araştırmacılar üzerindeki konjonktüre bağlı baskıları önemli ölçüde hafifletmektedir. Fuad Köprülü, Osman Turan ve Claude Cahen ve burada ismini veremeyeceğimiz yerli yabancı tarihçiler, Osmanlı öncesi Türkiye tarihi için bu görevi uzun bir süre yerine getirmişlerdir. Otoritelerin yok denecek kadar azaldığı, araştırmaların fakirleştiği son zamanlarda, önceki otoriteler mutlakaştı ve mevcut konvansiyonun dışına çıkmak, hakim dilin dışında bir dil kullanmak imkansızlaştı. Bu aynı zamanda, araştırılan konu ile ilgili sorunlar üzerine

istişare edecek, şevk kıran ve heyecanı yok eden labirentlerden çıkış yolu gösterecek birilerinin olmaması demektir.

Osmanlı öncesi Türkiye Tarihine ilginin sürekli azalması sadece kaynak yetersizliği ile açıklanamaz. Her şeyden önce genç tarihçileri bu alana cezbedecek imkanlar azaldı. Burs ve araştırma imkanları, 15. yüzyıl sonrası hatta modern dönem çalışmalarına kaydırıldı. Ulus devletlerin teşekkülü safhasında devletler, kendilerine bir anlatı oluşturmak için, köklere ilişkin çalışmaları teşvik ederlerken, etnosa vurgunun önemini yitirdiği küreselleşme sürecinde ise yakın dönemleri çalışmayı teşvik etmektedirler. Bu önemli dönüşüme rağmen Batı'da hala geriye doğru çalışmalar da ihmal edilmemektedir. Türkiye'deki tarih araştırmalarında da benzer bir yaklaşım görülmekte, fakat yapılan çalışmalar birbiriyle irtibatsız ve genel resmi görmeye imkan vermemekte, bu da neredeyse her dönemin tarihinde büyük boşluklar ortaya çıkarmaktadır. Yeni şartlara göre yaklaşım biçimimizi değiştirmedikimiz ve kendi ihtiyaçlarımıza göre tarihyazımında düzenlemelere gitmediğimiz sürece, burada konu edilen dönemin tarihine ilişkin sorunlara da çözümler getirmek mümkün olmayacaktır.

Osmanlı öncesi Türkiye tarihine ilişkin araştırmalar, genelde kaynak yönelimlidir ve kökleri 19. yüzyıl Alman, Fransız tarih yazıcılığına kadar gider.¹ Bu tarihyazımına sadakatte bugüne kadar hiç kusur edilmemiştir. Avrupa'da, 20. yüzyılda yeni bakış açıları ve yeni usûller denenirken Türkiye'de, Avrupa kaynaklı 19. yüzyıl tarih yazım ve usûlleri muhafaza edilmiş ve edilmektedir.

Bizde yeni yaklaşımlar eğitim ve öğretimin her safhasında engellendiği için, ne Batı'daki gelişmeler takip edilebiliyor ne de özgün usûller geliştirilebiliyor. Halen daha tarihyazımı denince, kaynak metindeki malumatın "yorumsuz" bir şekilde bir araya getirilmesi anlaşılıyor. Lisansüstü öğrencilerine hocaları tarafından verilen ilk öğüt, yorumdan uzak durmasına ilişkindir. Tarih araştırmacısının, çalışmalarında yorum maksadıyla tarih dışı disiplinlere ait eserlerden alıntı yapması ve bu eserleri kitabında zikretmesi hoş karşılanmaz. Farklı disiplinlere tamamen kapalı bir bilimsel faaliyet yürütülür. Fakat oldukça sorunlu genellemelere ise sıkça başvurulmakta, Osmanlı öncesi Türkiye'sinin belli bir bölgesindeki iktisadi durum; para ekonomisi, toprak idaresi hiç tereddütsüz Yarımada'nın tamamına teşmil edilebilmektedir.

Halbuki genelleme yapmadan önce, inceleme konusu edilen tarihi fenomenin kendi içinde dönemlendirilmesi gerekir. 11. yüzyılda begliklerin ortaya çıkışı ve geçirmiş oldukları dönüşümler titiz bir şekilde tespit edilemeden, tarihi fenomenler hakkında genellemeler yapmak hatalı sonuçlara götürmektedir. Tarihi kavramların kullanımında da benzer durum söz konusudur. Zaman ve zemine göre kavramlardaki anlam değişimleri ve kaymaları üzerinde yeterince durulamamakta, Osmanlı dönemine ait *tımar* terimi 13. yüzyıla ait toprak idaresi anlatılırken kullanılabilir.

Osmanlı öncesi Türkiye tarihi araştırmalarında artık genel resim ile irtibatlı detaylara ilişkin sorular sorma ve cevaplar arama zamanı gelmiştir. Fakat detaylara ilişkin araştırma yapmanın önünde de bir takım engeller mevcuttur. Bu engeller özellikle lisansüstü çalışmalarda yoğunlaşmaktadır. Tez konusu belirlenirken, göz dolduracak hacimde bir tezi ortaya çıkaracak malumatın kaynaklardan bulunup

¹ Geniş bilgi için bkz. Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, terc. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2000, 23-31.

bulunmadığı esas alınmaktadır. Halbuki malumatı bir araya getirme esas olmasa da tez konuları, soruları cevaplamaya ve kavramsal analizler yapmaya yönelik olsa belki göz doldurucu hacimde tezler ortaya çıkmayabilir ama cevaplayamadığımız pek çok soru cevaplanmış olur. Soru ve sorun yönelimli çalışmaların, malumat toplamaya yönelik çalışmalardan daha az emekle ortaya çıkmadığını ilim camiasının artık kabul etmesi gerekiyor. Bütün bu saydığımız sorunlar iktisat tarihinin konularına ilişkin sorunlara yaklaşımı da belirlemektedir.

Batı Asya'nın uzantısı olan ve eski Bizans İmparatorluğu'nun doğudaki topraklarının önemli bir kısmını içine alan Yarımada, başta İran olmak üzere Akdeniz ve Karadeniz havzası etrafındaki memleketlerle sıkı bir ilişki içindeydi. 11. ve 15. yüzyıllar arası bu ilişkilerin en yoğun yaşandığı dönemdi. Başta Orta Asya olmak üzere farklı memleketlerden Türkiye'ye büyük çaplı göçler bu dönemde oldu. Gelenler arasında pek çok alim ve memur da vardı ve geldikleri coğrafyanın dilini ve kurumlarını Yarımada'ya taşıdılar. Çok dilli coğrafyaya böylece yeni diller eklenmiş oldu. 15. yüzyıl öncesinde Yarımada'da en az sekiz dil konuşuluyordu. Çok dillilikten kaynaklanan iletişim sorunları yönetim sorunlarını doğuruyor, sorunlar birden fazla dil bilen memurlara asli görevleri dışında başka görevler verilerek aşılmaya çalışılıyordu. Bunun yanında göçenlerin büyük çoğunluğunun göçebe olması ve söz konusu zaman aralığında Yarımada ve çevresinin tarihini büyük ölçüde belirlediğinin göz ardı edilmiş olması da önemli sorun olarak duruyor. Bütün bunlara bağlı olarak teşekkül eden "siyasi organizasyonların" güçlü ve uzun ömürlü olmaması, belli bir dilin öne çıkıp kurumsal bir dil haline gelmesini engellediği için kurumsal yapıdaki ve dildeki karmaşa 16. yüzyıla kadar devam etti.

Müslüman dünyanın kurumsal terimleri neredeyse olduğu gibi benimsenmişti, fakat içerikleri farklılık arz edebiliyordu. Terimlerde anlam kaymaları, daralmaları ve genişlemelerine sıkça rastlanıyordu. Nitekim ıkt terimine dönemin Müslüman dünyasında görülmeyen bir şekilde farklı anlamlar yüklenmişti. Müslüman dünya ile dil boyutundaki birlik varmış gibi görünmekle birlikte, uygulamada farklılıklar dikkati çekiyordu. Buna belki de gayri müslim unsurun yoğunluğundan dolayı yeni teşekkül eden kurumsal yapılarda, eski teamüllere izin verilmek zorunda kalınması sebep oluyordu.

Meselelerin anlaşılmasını güçleştiren dil sorunu sadece tarihi terimlerle sınırlı değildir. Araştırmacıların kullandığı dilde de önemli bir engeldir. 11. yüzyıl öncesi ve sonrasında tarihine ilişkin Batılı ve yerli tarihçilerin kullandığı dili aşarak meselelere nüfuz etmeye çalışmak genç bir araştırmacı için ayrı bir sorundur. Yerli araştırmacılara göre Türklerin gelişi ile birlikte Yarımada'da her şey "kökten" değişmiş, "nüfus" oldukça azalmış, Yarımada "ıssızlaşmış" ve iktisadi açıdan büyük bir "inhitat" yaşanmıştı. Göçlerden sonra insanlar dillerini, dinlerini, gündelik yaşayışlarını, adetlerini "değiştirmiş", kurumlar tamamıyla "çökmüş", memurlar tasfiye edilmiş, daha öncesine ait hiçbir tecrübe 11. yüzyıl sonrasına "aktarılmamıştı". 11. yüzyıl öncesi ile mukayese edilmiş herhangi bir bilimsel çalışma olmamasına rağmen, bu dil bütün çalışmaların zeminini oluşturmaya devam etmektedir. Bu görüşleri destekleyen bazı veriler olmakla birlikte, kökleri 11. yüzyıl öncesine kadar uzanan bazı unsurların varlığını devam ettirmiş olması kuvvetle muhtemel, fakat mevcut çalışmalarla bunun boyutlarını tespit edemiyoruz. Türk araştırmacıların Türkiye'deki kurumsal mirasın "köklerini" bütünüyle Yarımada'nın doğusuna taşıma, Batılı araştırmacıların ise "göç

öncesi döneme” bağlama gayretleri bu meselenin anlaşılmasını daha da güçleştirmektedir. Fuad Köprülü’nün Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri üzerine yazdığı², bugün artık pek çok sorumuza cevap vermeyen makalesi dışında, bu konuya ilişkin herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Nitekim toprak idaresinin Türk göçlerinden sonra tamamıyla değiştiğini söylemek sanıldığı gibi kolay değildir. Sanayileşme öncesinde, tarım teknikleri ve toprak idaresinde çok büyük değişikliklerin olmasının güçlüğü dikkate alınacak olursa, İslam hukukunun vazgeçilmez esaslarının uygulandığını söylemek güçtür. Cahen, Selçuklu Türkiye’sindeki Türkleri, özellikle göçebe zümresini toprağın ortak kullanımına ilişkin geleneksel uygulamalarından vazgeçecek, klasik İslam hukukunu bilen yeterli sayıda fakih olmadığını iddia etmektedir.³ Bizans döneminin güçlü toprak sahiplerinin, toprağın mülkiyetini tamamen Türk hakimlere teslim edip etmediklerini de bilmiyoruz. İlhanlıların en güçlü zamanlarında dahi toprak idaresinde ancak ahalinin lehine olan düzenlemeler yapılabilmiş, Gazan Han zamanında bundan vazgeçilmek istendiğinde halktan büyük tepkiler gelmiş, önceki uygulamalardan geri dönüş mümkün olmamıştı.⁴ Benzer süreçler ve tepkiler muhtemelen Selçuklular zamanında da yaşanmıştı. Cahen, Türklerin “Rum ülkesine, çoğu zaman Bizans imparatorlarının görevlileri gibi girdikleri ve kendilerine zarar vermediği sürece imparatorluğun kurumsal yapısını yıkmayı düşünmedikleri fikrimde ısrar ediyorum. Bu bağlamda eski toprak düzeninin sürüp gitmesini sorun yapmamış olabilirler” diyor.⁵ Fakat bunun bölgelere göre değiştiğini, bazı bölgelerde süreklilik varken bazılarında olmadığını ileri sürüyor. O, tarımsal yapının özellikleri, vergilendirme ve kiralama yöntemleri üzerinde ayrıntılı bir incelemenin pek çok şeyi vuzuha kavuşturacağı düşüncesindedir. Onun, dönemin toprak idaresine ilişkin tespitleri ve sorduğu sorular yanlışlansa bile bu konuda araştırma yapacakların ufkunu açacak niteliktedir. Buna göre üç soru cevaplanmayı beklemektedir: Selçuklu ülkesindeki diğer temel unsurlar gibi Müslüman dünyasındaki idarelerin bir açılımı mıydı? Yoksa Bizans idaresinin bir devamı mıydı? Veya orijinal bir şey miydi? Buna göre bu konuyu yeniden çalışacakların üç uygulamayı çok iyi bilmesi gerekmektedir.⁶ Başlıklar şöyle sıralanabilir: Bizans Küçük Asya’sındaki uygulamalar, Türklerin Orta Asya’daki toprak idare anlayışları ve Müslüman dünyadaki uygulamalar. Ayrıca bu farklı uygulamaların Selçuklu Türkiye’sinde varlıklarını ne ölçüde devam ettirdikleri ve nelerin unutulduğu çok iyi tetkik edilmesi gerekmektedir.

Özel mülkiyetin keyfiyeti, sınırları toprak idaresi ile ilgili çözüm bekleyen sorunlardan bir diğeridir. Toprak mülkiyetini Osman Turan, şehirlerin etrafındaki bağ ve bahçeler dışında kabul etmez.⁷ Cahen ise toprakların tamamınının kamulaştırıldığına

² Fuad Köprülü, “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 2 (1932-39), 165-313.

³ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, terc. Erol Üyepazarcı, İstanbul, 2000, 131.

⁴ Osman Turan, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuk, Mirî Topraklar ve Hususî Mülkiyet Şekilleri”, *TTK Belleten*, XII/47 (1948), 555-8.

⁵ Cahen, *Anadolu*, 132.

⁶ Claude Cahen, “Le régime de la terre et l’occupation turque en anatolie”, *Chaiers d’histoire mondiale*, 2 (1954-55), ss. 566-580.

⁷ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara, 1988, 32-3. Konu ile ilgili bu eserinde atıf yaptığı daha önceki çalışmalarına da bakılabilir.

şüphıyla yaklaşır. 1231 yılına ait bir satış senedi Cahen'in şüphelerini destekler mahiyettedir. Belgede adı geçen *mülk*lerin arasında sadece bağ ve bahçeler değil tarlalar ve otlaklar da vardı.⁸ Bu bilgileri, dönemin en önemli tarihçisi İbn Bîbî'nin kayıtları da desteklemektedir. Sultan I. İzzeddîn Keykavus Sinop'u fethedince, buraya başka yerlerden *hâceler* ve *ayan* iskân edilmesi için bir ferman çıkartmıştı. Bu fermana göre, "...Eğer bir zengin (*hâce*) *emlak* ve *akan* dolayısıyla gelmekte isteksizlik gösterirse, onun rızasıyla gayrimenkulleri *saltanat hazinesi* (*hazine-i bassa*) namına satın alınacak ve kıymetleri tamamıyla ödenecek..." idi.⁹ Sözü edilen *mülk sahipleri* geldikleri takdirde eski *emlak* ve *akan* devlet hazinesince (*cihet-i bas*) gönülleri edilerek satın alınıp tam karşılıklarının ödenecek ve teşvik için de Sinop'ta yeni *mülk*ler verilecek olması, onların *mülk*lerin bizatihi *aynına* sahip olduklarını kesin olarak ortaya koymaktadır. Şayet *mülkiyet*, *mülkün menfaatine* müteallik olsaydı, bu şahıslara Sinop'ta da yeni *mülk*ler verileceğinden, eski *mülk*lerinin satın alınmasına ihtiyaç duyulmaması gerekirdi. Resmi işlemleri ve deyimleri birbirine karıştırmayacak derecede iyi bilen İbn Bîbî, Alaiye valisi Kir (Kyros) Fard teslim olduğunda sultan Keykubad'ın ona beratlarıyla birlikte beş parça köyü "mülk" olarak verdiğini kaydetmektedir. Burada aynı kişiye *ikta* olarak verilen topraklarla *mülk* olarak verilen topraklarda bir ayırım yapılmaktadır.¹⁰ Bu da tarıma elverişli kırsaldaki toprakların da özel mülkiyete devredilebildiğini gösterir. Özel mülk olmayan bütün topraklar devlet mülkü kabul ediliyordu.

Cahen'in itirazına kadar Türkiye'de ıktanın askeri niteliğine özel bir vurgu yapıldı. O, görüşünü kapsamlı bir şekilde delillendirmese de ıktanın, Müslüman dünyadaki gibi askeri bir niteliği olmadığına dikkat çekerek önemli bir açılım yapmıştır. Osmanlı öncesi Türkiye'de teşekkül eden siyasi yapıların erken evrelerinde ordularının çoğunluğunu göçebe savaşçılar oluşturuyordu. Daha sonraki safhalarda dışlanmaya başlayınca göçebeler asker desteği vermez oldular ve devletler de askeri, ücret karşılığında temin etmek zorunda kaldılar. Bu durumda da şu soru akla gelmektedir. Devletler askeri harcamaların kaynağını nereden temin ediyordu? Aksaray'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nin ikinci döneminde en önemli gelir kaleminin cizye olduğuna dair verdiği malumat bize bir ipucu verebilir.

Osmanlı öncesi Türkiye'de beglik ve devletlerin saldıği vergiler meselesi de anlaşılması en güç meselelerden biridir. Şayet vergiler hakkında yeterli malumat olsaydı, başta toprak idaresi olmak üzere pek çok konunun anlaşılması kolaylaşacaktı.

Toprak idaresinden sonra iktisadi meselelere dahil edilebilecek bir diğer bir konu da para sistemidir. Başta Selçuklular olmak üzere Osmanlı öncesi Türkiye'deki para sistemi üzerine yapılan araştırmalar henüz başlangıç safhasındadır. Mevcut çalışmalar da daha çok nadir sikkelerin kataloglanması ibarettir. Birkaç makale dışında meseleyi iktisadi açıdan ele alan bir çalışma yapılmamıştır. Bunun için müzelerde, özel kurum ve şahısların ellerinde bulunan sikkeler ve defineler üzerine uzun soluklu araştırmalar yapılması gerekmektedir. Öncelikli olarak, nerede ve kimin elinde olursa olsun, gün yüzüne çıkmış sikkelerin tamamının bilimsel kataloglarının hazırlanması

⁸ D. Sourdel- J. Sourdel Thomine, "Un Acte de vente arabe portant sur la région d'Ahlât au VIIe/XIIIe siècle", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10-11 (1968), 56-60,

⁹ İbn Bîbî, *el-Enâmîr el-Alâiyye fi umûr el-Alâiyye*, haz. Adnan Sadık Erzi, Tıpkıbasım, Ankara, 1956, 154.

¹⁰ İbn Bîbî, Tıpkıbasım, 248; Cahen, *Anadolu*, 133-4.

gerekiyor. Özel kurum ve şahısların elindeki sikkeler hakkında pek fazla bilgi edinemiyoruz. Müzeler de ise sikkelerin müzeye tesliminden, koruma altına alınmasına, kataloglarının hazırlanmasına kadar, bilimsel araştırmaları güçleştirici bir dizi yanlışlar yapılmaktadır. Sorunların çözümü için, vakit kaybetmeden, müze, özel kurum, şahıs ve araştırmacılara bilimsel destek verecek araştırma merkezlerinin üniversitelerde açılması gerekmektedir.

13. yüzyıla gelinceye kadar sikke darbı siyasi anlamıyla öne çıksa da göçlerden hemen sonra beglerin, günlük kullanımdaki yerel paralardan kendi adlarına *fel'sler* darbettirdiklerini biliyoruz. Bu paraların kullanımının sadece yerel ticaretle sınırlı olup olmadığına ilişkin ayrıntılı bir araştırma bulunmamaktadır.¹¹ Kullanımının günlük alış-verişle sınırlı olmadığına dair sadece bir veri vardır. Türkiye Selçukluları'na ait *fulus*dan birçok numune Kafkas ötesi bölgelerde yapılan kazılarda çıkmıştır. Buluntular, bu bölge ile yoğun bir ticarî ilişkinin olduğunu gösterir.¹²

İlk gümüş sikkeyi Melik Danişmend Gazi'nin Amasya'yı ele geçirdikten sonra, buradaki gümüş madeninden çıkarılan gümüşten darb ettirdiği söyleniyorsa da bu sikke henüz ele geçmemiştir. Fakat müzelerde detaylı çalışmalar yapıldığında söz konusu sikkelere de rastlanabilir. 13. yüzyıldan itibaren gümüş sikkeler yaygın olarak kullanılmaya başlıyor ama bunlar hakkında da iktisadi açıdan kapsamlı bir çalışma yapılmış değildir. 10. yüzyılın sonlarından 13. yüzyılın başlarına kadar 250 yıl süren gümüş darlığı sebebiyle, Müslüman dünyada darb edilen gümüş sikkelerin kalitesi düşüktü.¹³ 13. yüzyılın başlarına kadar süren bu gümüş darlığı muhtemel Selçuklu Türkiye'si'ni de etkilemiş ve daha sonra oldukça yaygınlaşacak olan gümüş sikke darbı ve kullanımı bu sebepten dolayı gecikmiş olabilir. Elbette gümüş sikkelerin yanında altın sikkeler de tedavüldeydi, fakat Türkiye Selçuklu *para sistemine* damgasını vuran hep *dirhem* olmuştur.

Bakır sikkelerden sonra, bilinen en eski gümüş ve altın sikke II. Kılıç Arslan'a aittir. İlk gümüş sikke 1175 tarihinde ve bundan iki sene sonra 1177'de de 4.20 gram ağırlığında ilk altın sikke darb ettirilmiştir.¹⁴ Altın paralar 13. yüzyılda bile uzun süre tedavülde kalamamıştır.

İslam dünyasında ilk kez Türkiye Selçukluları'nda, darb ettirilen gümüş sikkelere *dinar* ismi verilmiştir. Yaklaşık 1184-5 tarihinden 1216-7 tarihine kadar gümüş sikkeler *dinar* olarak isimlendirilmiştir. Bu arada altın sikkelerin *dirhem* olarak adlandırıldığı da

¹¹ Cahen'e göre fulus sadece mahallî ticarete kullanılmaktaydı (Cahen, Anadolu, 126).

¹² Ziya M. Bunyatov, "12.-13. Yüzyıllarda Azerbaycan'la Küçük Asya Arasında Karşılıklı İlişkilerin Öğrenilmesinde Kafkasya'da Bulunan Anadolu Selçukluları Sikkelerinin Bir Kaynak Olarak Önemi", X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1991, III, 1002-5. Daha önceleri bakır sikkelerin yerel alış-verişlerde kullanıldığı sanılmaktaydı. Büyük ihtimalle bu dönemde yaşanan gümüş darlığı ve ticaret hacminin genişlemesi sebebiyle gümüş yerine bakır sikkeler tedavül etmeye başlamış ve gümüş buhranı bu yolla atlatılmaya çalışılmıştı (Bunyatov, 1007).

¹³ Stephen Album, *A Checklist of Islamic Coins*, Santa Rosa, 1998, 10.

¹⁴ Johann-Christoph Hinrichs, *Münzen der Seldschuken Anatoliens*, Bremen, 1992, 61, 93. Gümüş sikke için bkz. *Meskûkât-ı kadime-i İslâmîyye*, haz. Ahmed Tevhid, Konstantinopol, 1321, 110, n. 122. Altın sikke için bkz. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşbirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, haz. İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, İstanbul, 1970, I, 350, n. 1060; R. J. Hebert, "The Metrology of the Coinage of the Seljuqs of Rum", *Res Orientales*, 2 (1990), 154. Nezihî Aykut, İsmail Galib'e atfen ilk gümüş sikkenin 581 (1185-86) yılında darbettirildiğini belirtiyor (Şevki Nezihî Aykut, *Türkiye Selçuklu Sikkeleri I*, İstanbul, 2000, 101).

olmuştu. Bunun nedenleri tam olarak bilinmemektedir.¹⁵ Fakat 1217'den sonra büyük oranda *dirhem* ve *dinar* ifadeleri yerli yerinde kullanıldı.¹⁶

Raymond Hebert, doğu komşusu İran'da ve batı komşusu Bizans'ta altın sikkelerin, bu ikisinin arasında, Selçuklu Türkiye'sinde ise gümüş sikkelerin yaygın olarak kullanılmasını ilginç bulmaktadır. O, bu durumu Selçukluların altını dışardan temin etmek zorundayken, *dirhem* için gerekli olan gümüşü ise kendi maden yataklarından karşılayabilmeleriyle açıklamaktadır.¹⁷ Michael Broome, İspanya ve Kuzey Afrika hariç tutulursa, Türkiye Selçukluları ve Eyyübîler'in ilk İslamî gümüş sikkeyi düzenli olarak yaklaşık 150 yıl kullandıklarını tespit etmiştir.¹⁸

Görüldüğü gibi Türkiye Selçuklu Devleti Amasya'daki Gümüşhacıköy yatakları hariç, gümüş madeni yataklarının çoğuna ancak 12. yüzyılın sonlarına doğru ve hatta 13. yüzyılın ilk çeyreğinde hakim olabilmıştır. Muhtemelen bu maden yatakları bir bir ele geçtikçe sikke darbında karşılaşılan metal sıkıntısı yavaş yavaş ortadan kalkmıştı.¹⁹ Bu maden yataklarında Selçuklu *dirhem*lerinin basıldığı darbhaneler de inşa edilmişti.²⁰

Türkiye Selçuklu Devleti tarafından ilk Selçuklu sikkeleri darb edilinceye kadar ve hatta ondan sonra da tedavülde olan yerel ve yabancı paralar gerek gündelik, gerekse büyük çaplı ticarete kullanılmaya devam etti. *Solidus*²¹ ve *dinar* bunların başında geliyordu. Lopez'e göre, 11. yüzyıla kadar solidus ülkeler arası ticarete dönemin "doları" gibi muamele görüyordu.²² 8. yüzyıldan itibaren ise buna dinar eklendi.²³ Osmanlı öncesi Türkiye'de *Mısır dinarı*²⁴, *filoriler*²⁵, İlhanlı, Ermeni, Süryani ve

¹⁵ Hebert, 155. Bunun sebepleri hakkında kesin bir şey söylemek şu an için mümkün gözüküyor. İsmail Galip bunun sehvden kaynaklandığını belirtir (Meskukat-ı Selçukiyye, 4, 7). Antik dönemde Roma gümüş sikkeleri denarius olarak adlandırılıyordu (Charlton T. Lewis, A Latin Dictionary, Oxford, 1993, 545). Belki de Anadolu gayr-i müslim halkı arasında Roma döneminin sikke isimleri kısmen yaşıyordu ve bütün gümüş sikkeler hala denarius olarak biliniyordu. İşte Selçuklu yöneticileri de halkın bu geleneğini gözönünde bulundurarak gümüş sikkeleri geleneksel İslam sikke adlandırmasından farklı, dirhem yerine dinar olarak adlandırdılar. Çünkü Selçuklu yöneticilerinin 13. yüzyılda bile dinar ile dirhem arasındaki farkı ayıramayacak durumda oldukları düşünülemez.

¹⁶ Hinrichs kesin tarih vermemekle birlikte, I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) döneminden itibaren altın sikkelerin dinar, gümüş sikkelerin dirhem adı altında darbedilmeye başlandığını belirtmekte (Hinrichs, Münzen, 10). Mamafih O. Turan'ın bir vakfiyenin değerlendirmesinde verdiği kayıtlara bakılırsa, daha sonraları da dirhem ve dinar ifadelerinin birbirlerinin yerlerine kullanıldığı anlaşılıyor (Turan, Osman, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-aba, Vakfiyesi ve Hayatı", TTK Belleten, 11/42 (1947), 203-4).

¹⁷ Hebert, 150.

¹⁸ M. Broome, *A Handbook of Islamic Coins*, London, 1985, 111-112.

¹⁹ M. Said Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İktisadi ve İhtimai Hayat, (Basılmamış Doktora Tezi)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1998, 192, not. 197.

²⁰ Darbhaneler için bkz. Ömer Diler, *İslam Darp Yerleri*, İstanbul, 2009, I-III.

²¹ Hinrichs, Münzen, 13.

²² R. S. Lopez, "The Dolar of the Middle Ages", *Journal of Economic History*, 11 (1951), ss. 209-234.

²³ Dolayısıyla Cipolla bunu daha da genişletmiş ve solidus, dinar, fiorino ve ducato'yu "orta çağın dolarları" olarak vasıflandırmıştır (Carlo M. Cipolla, *Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet*, terc. Ali İhsan Karacan, İstanbul, 1993, 28).

²⁴ İbn Bîbî, *Tıpkıbasım*, 117, Muhtasar, 51.

²⁵ Eflâkî, *Menâkıb*, II, 851, *Menkıbeler*, II, 258. O. Turan'a göre Selçuklu dinarı Moğol istilasından sonra, beglikler devrinde yerini İlhanî, Mısır ve Floransa (florin) altın sikkelerine bırakmıştı (O. Turan,

Gürcüler'e ait paralar tedavüldeydi.²⁶ Fakat II. Kılıç Arslan'dan sonra darbettirilen Türkiye Selçuklu dirhemleri de süratle yaygınlaştı ve gerek iç gerekse dış ticarete kullanılmaya başlandı. Bu da bize göstermektedir ki Osmanlı öncesi Türkiye'de para sistemi çalışırken tedavüldeki bütün paraların dikkate alınması gerekmektedir.

Moğol öncesi Selçuklu Türkiye'sindeki fiyatlar hakkında yeterli malumat günümüze kadar ulaşmamıştır. Moğol dönemi ve sonrasında, gerek emtia fiyatları gerekse hizmet bedellerine ait bilgiler 1243 öncesine nazaran daha fazladır. Aslında tek tük fiyat ve ücretlere ait bilgiler mevcut, fakat ölçü ve tartıların bölgeden bölgeye, hatta bazen şehirden şehre değişmesi, fiyatlarda genellemelere gitmeyi imkansızlaştırmaktadır. Daha önce de temas edildiği gibi, 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren para siyasetindeki değişim ve sikke taşıması, daha sonraki malumatı da geriye taşımaya engel olmaktadır. Yine Moğol hakimiyeti döneminde kredilerle ilgili bazı bilgiler varsa da 1243 öncesi için böyle bir bilgiye rastlanılamamıştır.²⁷

Selçuklu para sistemi *bimetalist* bir sistemdi²⁸ ve *dinar* ile *dirhem* arasında belli bir oran vardı. Bu sistemde bir tek para sistemi vardır ve bakır, gümüş ve altın sikkeler birbirleriyle orantılıdır. 1243 öncesi Selçuklu Türkiye'sinde bakır, gümüş ve altın sikkeler arasındaki oranlar henüz tespit edilememiştir. Bir kaynak vermemekle birlikte Osman Turan, Selçuklu Türkiye'sinde, "...bazı yer ve zamanlar müstesna on gümüş *dirhem* bir *dinara* tekabül ettiğini" belirtmektedir.²⁹

Yarımada çevresindeki bölgelerle sıkı ticari ilişki içindeydi. Ayrıca yoğun bir transit ticaret söz konusuydu. Transit ticaretin iktisadi hayata katkıları hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Hiç şüphesiz geçiş vergileri alınıyordu ve bundan bir takım gelirler temin ediliyordu. Fakat vergi gelirlerine ilişkin malumat olmadığı için bu katkı hakkında da söylenecekler sınırlı kalmaktadır. Çevre ülkelerle ticari ilişkiler üzerine detaylı araştırmalar yapıldıktan sonra ticaret tarihine ilişkin bazı genellemeler yapılabilir. Son zamanlarda yayımlanan Rusya ile Konstantinopolis arasındaki 13. ve 15. yüzyıllardaki ticari ilişkiler ve bunda Yarımada'nın rolü açısından yeni pek çok veriyi gün ışığına çıkarmıştır.³⁰ Bu tür çalışmaların artması ticaret tarihine ilişkin belirsizlikleri giderecektir. Dönemin ticari hayatına ilişkin Batı'da yapılan çalışmaların neredeyse tamamında Selçuklular ve Beylikler oyuna dahil edilmez. Venedik ve Ceneviz merkezli bir tarihyazımı söz konusudur. Ticari tarihe ilişkin çalışmalarda Latin güçleri ile Selçukluların ve Beyliklerin ilişkisi dikkatle ele alınmalıdır.

İktisat tarihini ilgilendiren diğer bir konu da Osmanlı öncesi Türkiye'sindeki esnaf ve zanaatkar zümresinin tarihidir. Bu konu araştırmacılar tarafından ahilikle

Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul, 1993, 380). Her ne kadar O. Turan yabancı sikkelerin Beglikler döneminde olduğunu söylese de, yukarıda da temas edildiği gibi 13. yüzyılın sonlarına doğru kullanıldığını gösteren ip uçları mevcuttur.

²⁶ Hinrichs, Münzen, 8.

²⁷ Polat, 201.

²⁸ Hebert, 150.

²⁹ O. Turan, Medeniyeti, 372-3. Turan her ne kadar "bazı yer ve zamanlar" ifadesine pek açıklık getirmemekle birlikte, para sisteminin anlaşılabilmesi için oldukça önemli olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü bu aradaki oran çok sık değişmiş olabilir.

³⁰ Bkz. Paul Meinrad Strassle, Der internationale Schwarzmeerhandel und Konstantinopel 1261-1484, im Spiegel der sowjetischen Forschung, Bern, 1990.

sınırlanmıştır. Halbuki Türklerin gelişinden önce de Yarımada'da esnaf ve zanaatkarlar vardı. Onların da birlikler oluşturduklarını biliyoruz. Göçlerden sonra bu birliklerin varlığını devam ettirip ettirmedikleri belirlendikten sonra bütün halinde devrin esnaf ve zanaatkarı inceleme konusu edilmelidir. O zaman ahiliğin esnaf ve zanaatkarlıkla ilgili boyutu da ortaya çıkmış olacaktır.

Türk esnaf ve zanaatkar zümresi şehirlerde kısa sürede teşekkül etmemiştir. Osmanlı öncesi Türkiye'nin iktisadî hayatı açısından bakıldığında, yerli esnaf ve zanaatkarla, Türk esnaf ve zanaatkar zümresi arasında pek bir fark yoktu. Fakat Türklerden şehirli göçmenler bir yana, göçebe ve köylü olarak gelip de *şehirlileşenlerin* şehirlerdeki iktisadî faaliyetlere katılmaları uzun bir süreçte gerçekleşmiş, her şeyden önce şehrin içtimai ve iktisadi hayatına intibakları sanıldığı gibi kolay olmamıştır.³¹ Ahilerin ilk şehirli veya şehirlileşen Türklerden neşet edip etmediği, bu zümre ile Türk esnaf ve zanaatkar zümresi arasında bir münasebetin olup olmadığı henüz tatmin edici bir şekilde ortaya konabilmiş değildir.³²

Ahilerin tarihini, her devrin kendine özgü hususiyetlerinden dolayı, belli dönemlere ayırarak incelemek gerekmektedir. Fütüvvet teşkilatının tesirinin başladığı döneme kadar (608 Ramazan/1212 Şubat) olan birinci dönem, fütüvvet teşkilatının tesirlerinin başladığı ikinci dönem ve daha sonra esnaf teşkilatı haline dönüştüğü üçüncü dönem. İkinci ve üçüncü dönem arasındaki tarihi tespit etmek şimdilik mümkün gözükmemektedir.

Moğol istilası öncesinde "ahi", bir sıfat, isim, unvan veya kısaltma olarak mı, yoksa baştan beri bir esnaf teşkilatının veya esnaf zümresinin ismi olarak mı kullanıldığı kesinlik kazanmış değildir. İlk defa 9. yüzyılda güney-batı İran'da yaşamış Sehl b. Abdullah Tüsteri'nin hayatı anlatılırken, Ahi İbrahim diye bir şahıstan, 12. yüzyılın sonlarında Ferideddin Attar söz etmektedir.³³ Daha sonra, 11. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Ahi Ferec Zencani ismine rastlanmaktadır.³⁴ Hucviri bu şahsı kuzey-batı İranlı mutasavvıflar arasında zikretmektedir.³⁵ Cahen bu bilgilere istinaden,

³¹ Polat, 198.

³² Mikail Bayram'ın Ahi Evran üzerine yaptığı emek mahsulu çalışmaları bazı sorulara cevaplar vermiş olmakla birlikte yeni soruları da gündeme getirmiştir (Mikail Bayram, Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu, Konya, 1991 ve daha sonraki çalışmaları). Ahilik üzerine eserler verilmeye, bilimsel toplantılar düzenlenmeye devam ediyor. İçlerindeki çok az sayıdaki çalışma dışında öncekilerin tekrarı olmaktan öteye gidilemediği görülmektedir. Ama ahilik üzerine bu zamana kadar yapılmış en anlamlı çalışma bana göre birkaç değerli akademisyenin bir araya gelerek hazırladığı şu çalışmadır: Kırşehir Müzesi'ndeki Ahilik Belgeleri, Ahi Şeceranemeleri, Beratlar, Vakfiyeler, haz. M. Fatih Köksal, Orhan Kurtoğlu, Hasan Karaköse, Özer Şenödeyici, Kırşehir, 2008. Fütüvvetnameler ve diğer dolaylı kaynaklar da aynı şekilde yayımlanmalıdır. Tarih yazımında yeni açılımlar ancak bu yayınların artması ile mümkün olacaktır.

³³ Ferîd el-dîn Attar, Tezkiretü'l-evliya, thk. Reynold A. Nicholson, London-Leiden, 1907, I, 257; Cahen bu kayıdın 12. yüzyıla ait olmasından dolayı, Attarın bu kelimeyi bugünkü anlamından farklı kullanmış olabileceğini kaydetmektedir (C. Cahen, "Sur les traces des premiers akhis", Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, 82 Ayrıca bu makale Türkçeye de tercüme edilmiştir. Cahen, "İlk Ahiler Hakkında", terc. Mürsel Öztürk, Belleten, 197 (1986), ss. 591-601).

³⁴ Cullabî Hucviri, The Kashf al-Mahjub, trans. Reynold A. Nicholson, Pakistan, 1990, 173; Nur el-dîn Abd el-rahman b. Ahmed el-Horasanî, Nefahât el-üns min hadarât el-kuds, terc. Lâmi Çelebi, İstanbul, 1270, 197; Cahen, "Akhis", 81.

³⁵ Cahen, "Akhis", 81.

ilk ahilerin Türk olma ihtimalini de göz önünde bulundurarak, onların ilk çıktığı yeri İran'ın kuzeybatısı olarak tespit etmektedir.³⁶

“Ahi” ismine ancak Halife el-Nasır'ın fütüvvet teşkilatını kurmasından ve teşkilat yönetmeliğini Türkiye Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus'a göndermesinden hemen sonra, 13. yüzyılın ilk çeyreğine atf yapan kaynaklarda rastlanılmaktadır. 1216-7'de Antalya'da düzenlenmiş bir vakfiyenin şahitleri arasında, aslen Kayserili olan Ahi Eminateddin Mahmud b. Yusuf'a³⁷, yine 1262-3 senesinde Divriğ'de ölen Ahi Abdurrahman'a ise bir başka belgenin kayıtları³⁸ arasında rastlanılmaktadır. Bu durumda Ahi Abdurrahman Ahi Eminateddin Mahmud ile aynı dönemde yaşamış olmalıdır. Bunlara ilaveten ahiler hakkında ilk ve en geniş bilgiyi ihtiva eden kaynak Eflaki'nin eseridir. Onun rivayetine göre, Baha Veled'in müridi olan ve Mevlana Celaleddin Rumi hayatta iken 110 yaşında ölen, Konya'da Dericiler Pazarı hamamında yaşayan Ahi Naturi -ölüm yaşı eğer doğru ise- Selçuklu Türkiyesi'nde yaşamış ilk ahilerden biridir. Ahi adını veya unvanını bu insanlar geldikleri yerden mi getirdiler yoksa Türkiye'deki yerleşikler tarafından mı böyle adlandırıldılar bilmiyoruz.

Ahi birlikleri başlangıçta ne şuurlu olarak teşkilatlanmış bir esnaf-zanaatkar birliği ne de bir tarikat zümresiydi.³⁹ Onlar, batını⁴⁰, kısmen siyasi karakterli ve göç ettikleri şehre intibak etmeye çalışan, aralarında memur, tüccar ve ulemanın da olduğu esnaf ve zanaatkar Türkler olarak görülebilir.⁴¹

Şehirleşen Türklerde dikkat çeken önemli bir özellik de cemaat mülkiyetinin varlığıydı. İbn Battûta, ahilerin günlük kazançlarını ikindi vakti reislerine verdiklerini ve bunları birlikte harcadıklarını rivayet etmiştir.⁴² Bu rivayet ahilerin şehirlerde müstakil

³⁶ Cahen, İran bölgesinde o dönemlerde yoğun olarak Türk yaşadığını, bununla birlikte ilk ahilerin, ne Türk ne de İranlı olduklarını kesin olarak söylemenin mümkün olmadığını vurgulamaktadır (Cahen, “Akhis”, 82). 10. ve 11. yüzyıllarda İran'da fütüvvete İranlı beglerin “asalet ideali” olarak rastlanılıyor (Franz Teaschner, “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)”, terc. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15 (1953-4), 6). Fütüvvet anlayışının bu yönünün İran üzerinden Anadolu'ya gelen şehirli Türklerle tesirleri olmuş olabilir. Teaschner'e göre fütüvvete girerken şedd ve şalvardan oluşan libasın giyilmesinde İran tesirleri açıkça kendini göstermekte ve bu “teşkilâtın İrani menşesine” delalet etmektedir (Teaschner, 10).

³⁷ O. Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübârizeddin Er-tokuş ve Vakfiyesi”, *Belleten*, 11/43 (1947), 427; Cahen, “Akhis”, 83.

³⁸ Cahen, “Akhis”, 83.

³⁹ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, 1991, 92.

⁴⁰ Köprülü, Anadolu'daki ahilerin “batınıyyeden addedilmesi” gerektiğini, C. Huart'ın ve L. Massignon'un da aynı düşüncede olduklarını belirtir (F. Köprülü, Anadolu'da İslamiyet, haz. Mehmet Kanar, İstanbul, 1996, 54). Ayrıca onların batını (mystique) yönlerine dikkat çeken Cahen de şehirlerdeki ahilerin mistik kişiler olduğunu, fetalardan oluşan fütüvvetle ahilik arasında bu yönüyle hiç bir benzerlik olmadığını vurgulamaktadır (Cahen, Anadolu, 154).

⁴¹ Fakat daha sonra, en azından 13. yüzyılın ikinci yarısında, şehirlerde Türk esnaf ve zanaatkâr zümresinin önemli bir yeri olduğu anlaşılıyor. Bundan öncesinde de var olduğuna dair kaynaklarda yeterli bilgi olmamakla birlikte, olmadığına dair de kesin bir bilgi yoktur. 14. yüzyılda ahilerin arasında muhtelif meslekten esnaf ve zanaatkârın olduğunu nakleden meşhur Arap seyyahını (İbn Battûta, Tuhfet el-nüzzâr fi garâib el-emsâr ve acâib el-esfâr, tahk.-trad. C. Defrémery-Le d'B.R. Sanguinetti, Faximile, Frankfurt, 1994, II, 260-2), Antalya'da mütevazı, kunduracılık yapan bir ahî başı, zaviyesine misafir olarak davet etmişti (İbn Battûta, II, 262-3).

⁴² İbn Battûta, II, 261-2.

yaşayan esnaf ve zenaatkar zümresinden ayrı bir konumda olduklarını ima ediyor. Bir esnaf ve zenaatkarın kazancını hangi gerekçe ile paylaştığı henüz mevcut çalışmalarda ikna edici bir şekilde açıklanamamıştır.

Türkçede devrin esnaf teşkilatı hakkında çok sayıda araştırma olmasına rağmen pek çok soru hâlâ cevaplanmayı beklemektedir. Çalışmaların çoğu kaynaklardaki malumatı sıralamaktan ve birbirini tekrarlamaktan öteye gidememektedir. Erdoğan Merçil'in eseri yayınlana kadar hangi mesleklerin icra edildiği dahi belli değildi.⁴³ Bundan sonra kaynakların yeniden değerlendirilmesi, farklı disiplinlerin gözüyle meseleler yeniden ele alınması, başta Cahen olmak üzere araştırmacıların ortaya attığı ufuk açıcı sorulara ilaveler yapılması ve bunların cevaplanması gerekmektedir.

Güllülü'nün şu ifadeleri hem meselenin karmaşıklığını hem de ona nasıl yaklaşılması gerektiğini ortaya koyuyor: "Selçuklu ve daha sonra Osmanlı esnaf ve zanaatkar zümresinin içinde örgütlenen ahilik; kendisini doğuran dini, ahlaki, sosyal ve ekonomik şartlara geri götürülmeden anlaşılamayacak kadar karmaşık bir *birliktir*".⁴⁴

Osmanlı öncesi Türkiye'de esnaf teşkilatı ile ahilik arasında bir ilişki olmakla birlikte, ahiliği sadece bir esnaf teşkilatı gibi görmeyi güçleştirecek veriler mevcuttur.⁴⁵ Osmanlı dönemine gelince bu iki yapı arasında bir birliktelik oluşuyor. Bu öncesi için araştırmacıları yanılgıya itmemesi gerekiyor. Ahilik ile göçebelik ve şifahilik arasındaki ilişki de bu açıdan üzerinde durulması gereken bir konudur.

Nitekim Moğol istilası öncesinde ahilerin yerleşiklik ve yerleşik hayata yeni geçmiş Türklerden oluşturduğu birlikler oldukları, bunların yerleşikliğe intibakları ölçüsünde şehirlerde veya şehirlerin dışında meskun bir şekilde yaşadıkları anlaşılıyor. Yerleşik unsurlar yeni hayata uyum sağlarken, yerleşikliğe yeni geçenlerin henüz bu intibakı sağlayamadıkları için şehirlerin dışında başlarında begleri eski adetleri ve törelerine uygun bir şekilde yaşadıkları anlaşılıyor. Moğol istilasının sebep olduğu siyasi çözümlerle birlikte yerleşik hakimiyetinin zayıflaması üzerine yerleşikliğe tam olarak uyum sağlayamamış unsurların tekrar göçebe hayatı benimsedikleri ve Moğollara karşı mücadele ettikleri ve ikinci begliklerin teşekkülüne öncülük ettikleri görülmektedir. O açıdan ilk ahiliği bir esnaf birliğinden çok göçebelikten gelen dayanışma zemininde, begler etrafında oluşmuş birlikler olma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekiyor. Osmanlı öncesi Türkiye'deki ahilerin bu yönleriyle de detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Osmanlı öncesi Türkiye'deki esnaf birlikleri hakkında bu zamana kadar yapılan çalışmalar genellikle ahilikle sınırlı kalmıştır. Halbuki Türkler dışında diğer etnik unsurlara mensup esnafın tarihi de bu araştırmalara dahil edilmesi gerekmektedir. Yerli esnafın iktisadi çıkarları ahilerin gelmesi ile birlikte baltalanmış olabilir. Belki de ahilere karşı beslenen husumetin kökleri iktisadiydi. Şehirlerin dışında birlikler oluşturma bu husumete bir tepki olabilir mi? Dönemin Yarımadası'nın iktisadi hayatına bütün olarak bakmadan bazı meseleler hiçbir zaman anlaşılamayacaktır.

Sonuç olarak Osmanlı öncesi Türkiye'nin iktisat tarihine ilişkin kaynak yönelimli tasviri çalışmalar yanında tarihi verileri kendi bağlamı içinde sorun temelli olarak

⁴³ Erdoğan Merçil, Türkiye Selçukluları'nda Meslekler, Ankara, 2000.

⁴⁴ Sabahattin Güllülü, Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri, İstanbul, 1992, 16.

⁴⁵ Fatih Köksal, Ahi Evran ve Ahilik, Kırşehir, 2008, 59 vd.

inceleyen çalışmalar yapılması, bu çalışmaları yapacak araştırmacıların da yetişmesi için de uygun ortamın ve ğretim sisteminin tesis edilmesinin gerekliliğini vurgulamak gerekir.

KAYNAKLAR

- Album, Stephen, *A Checklist of Islamic Coins*, Santa Rosa, 1998.
- Bayram, Mikail, *Abi Evren ve Abi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya 1991.
- Broome, M, *A Handbook of Islamic Coins*, London, 1985.
- Buniyatov, Ziya M., "12.-13. Yüzyıllarda Azerbaycan'la Küçük Asya Arasında Karşılıklı İlişkilerin Öğrenilmesinde Kafkasya'da Bulunan Anadolu Selçukluları Sikkelerinin Bir Kaynak Olarak Önemi", *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1991, III, ss. 1001-1012.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, terc. Erol Üyepazarcı, İstanbul, 2000.
- , "Le régime de la terre et l'occupation turque en anatolie", *Chaiers d'histoire mondiale*, 2 (1954-55), ss. 566-580.
- , "Sur les traces des premiers akhis", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, ss. 81-91.
- , "İlk Ahiler Hakkında", terc. Mürsel Öztürk, *TTK Belleten*, 197 (1986), ss. 591-601.
- Cipolla, Carlo M., *Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet*, terc. Ali İhsan Karacan, İstanbul, 1993.
- Cullabî Hucvirî, *The Kashf al-Mahjub*, trans. Reynold A. Nicholson, Pakistan, 1990.
- Diler, Ömer, *İslam Darp Yerleri*, İstanbul, 2009, I-III.
- Ferîd el-dîn Attar, *Tezkiretü'l-evliya*, tahk. Reynold A. Nicholson, London-Leiden, 1907.
- Güllülü, Sabahattin, *Sosyoloji Açısından Abi Birlikleri*, İstanbul, 1992.
- Hebert, Raymond J., "The Metrology of the Coinage of the Seljuqs of Rum", *Res Orientales*, 2 (1990). ss. 143-161.
- Hinrichs, Johann-Christoph, *Münzen der Seltischen Anatoliens*, Bremen, 1992.
- Iggers, Georg G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, terc. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2000.
- İbn Battûta, *Tuhfet el-nüzzâr fî garâib el-emsâr ve acâib el-esfâr*, tahk.-trad. C. Defrémery-Le d'B.R. Sanguinetti, Faximile, Frankfurt 1994, II.
- İbn Bibî, *el-Evâmîr el-Alâiyye fî umûr el-Alâiyye*, haz. Adnan Sadık Erzi, Tıpkıbasım, Ankara, 1956.
- İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşbirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, haz. İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, İstanbul, 1970, I.
- Kırşehir Müzesi'ndeki Abilîk Belgeleri, Abi Şecerenameleleri, Beratlar, Vakfiyeler*, haz. M. Fatih Köksal, Orhan Kurtoglu, Hasan Karaköse, Özer Şenödeyici, Kırşehir, 2008.
- Köksal, Fatih, *Abi Evran ve Abilîk, Kırşehir*, 2008.
- Köprülü, Fuad, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 2 (1932-39), ss. 165-313.
- , *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, 1991.
- , *Anadolu'da İslamiyet*, haz. Mehmet Kanar, İstanbul, 1996.
- Lewis, Charlton T., *A Latin Dictionary*, Oxford, 1993.
- Lopez, R. S., "The Dolar of the Middle Ages", *Journal of Economic History*, 11 (1951), ss. 209-234.
- Merçil, Erdoğan, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, Ankara, 2000.
- Meskkât-ı kadime-i İslâmiyye*, haz. Ahmed Tevhid, Konstantinopol, 1321.
- Nur el-dîn Abd el-rahman b. Ahmed el-Horasanî, *Nefabât el-üns min badarât el-kuds*, terc. Lâmiî Çelebi, İstanbul, 1270.
- Polat, M. Said, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İctimai ve İktisadi Hayat*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1998.
- Sourdel, D. - Sourdel Thomine, J., "Un Acte de vente arabe portant sur la région d'Ahlat au VIIe/XIIIe siècle", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Tarîh Araştırmaları Dergisi*, 10-11 (1968), ss. 51-60.
- Strassle, Paul Meinrad, *Der internationale Schwarzmeerhandel und Konstantinopel 1261-1484, im Spiegel der sowjetischen Forschung*, Bern, 1990.

- Taeschner, Franz, “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilâtı)”, terc. Fikret Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1953-4), ss. 3-32.
- Turan, Osman, “Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuk, Mirî Topraklar ve Hususî Mülkiyet Şekilleri”, *TTK Belleten*, XII/47 (1948), ss. 549-574.
- , “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Şemseddin Altun-aba, Vakfiyesi ve Hayatı”, *TTK Belleten*, 11/42 (1947), ss. 197-236.
- , “Selçuklu Devri Vakfiyeleri II, Mübârizeddin Er-tokuş ve Vakfiyesi”, *Belleten*, 11/43 (1947), ss. 415-430.
- , *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara, 1988.
- , *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1993.